

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ЗУБОВИЧ Віктор Сигізмундович

ОЛЕСЬ ГОНЧАР — ЛІТЕРАТУРНИЙ КРИТИК
І ДОСЛІДНИК ЛІТЕРАТУРИ

Спеціальність 10. 01. 08 — теорія літератури

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філологічних наук

Київ-1993

Робота виконана
Волинського

Науковий керівник: академік АН Вищої школи України,
доктор філологічних наук,
професор М.І.Дубина

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор П.П.Коломійца
кандидат філологічних наук, доцент М.В.КОНЮЧУК

Провідна установа: Херсонський державний педагогічний інститут /кафедра української літератури/

Захист відбудеться "20" грудня 1993р. о 14 год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 083.10.21
по захисту дисертацій на здобуття вченого ступеня
доктора філологічних наук при Київському університеті
імені Тараса Шевченка /252017, Київ-17, бульвар Т.Шевченка,
14, актовий зал/.

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці Київського університету імені Тараса Шевченка.

Автореферат розіслано "9" листопада 1993 р.

Учений секретар
спеціалізованої ради,
кандидат філологічних наук,
доцент

Л. П. Дунаєвський

Критика як літературно-мистецьке і суспільне явище та як різновид літературної діяльності завжди була об'єктом уваги як дослідника, так і читача. І не тільки тому, що вона є провідною ланкою між твором митця і читачем, але й через те, що вона допомагає формувати думку, впливати на естетичні смаки людини, розкривати секрети творчості митця.

Поряд із професійною літературною критикою останнім часом рівних праг набула письменницька критика. Про що свідчать як окремі статті /Д.Мушкетика, П.Мовчана, Р.Лубківського, В.Яворівського та ін./ письменників, так і їхні книги /"Магістралями слова", "Над глибинами", "Біля мужнього світла" Д.Павличка, "Меч духовний" І.Драча, "Неложими устами" П.Загребельного, "Криниці моралі та духовна посуха" В.Олійника, "Про наше письменство", "О тех, хто дорог", "Письменницькі роздуми", "Чим живемо" О.Гончара, "Колокола Хатини" В.Бикова тощо/. Критичні праці письменників значно підвищили інтелектуально-емоційний рівень критики, зокрема української, чим відповідно розширили її потенційні можливості.

Існуючи незалежно, письменницька і професійна критика не розмежовуються між собою, а доповнюють одна одну. Бо їх розвиток відбувається в єдиному літературному та культурному процесі й підпорядкований загальним мистецьким законам.

В українському літературознавстві питання функціонування письменницької критики ґрунтовно не досліджувалося, але спроби зрозуміти це явище й дати йому певне тлумачення знаходимо в дослідженнях Л.Новиченка, С.Крижанівського, С.Шаховського, П.Кононенка, В.Дончика, М.Нав'янка, М.Ільницького, М.Острика, М.Дубини, М.Жулинського, В.Вржовецького, М.Слабошпицького, В.Моренця, Г.Вознюка та ін.

Сказане стосується і літературно-критичної творчості О.Гончара. Його дослідницькі праці у своїй переважній кількості не належать до так званої письменницької критики, яка, до речі, носить підкреслено оціночний характер, не завжди підкреслюється чіткою системою доказів, а оснований більше на довірі читача до того, хто пише, його досвіду, життєвої позиції. Гончарові ж праці - то висока професійна критика. В ній-бо більш повно діє контрольний момент, сильніше виражено намагання зробити власну думку загальною, завдяки не стільки суб'єктивності, скільки тій всебічній об'єктивності, до якої прагне справжній критик. Тут всецілью можна приєднатися до роздумів письменника про те, що літературна критика має бути такою об'єктивною, як точні науки, хоча б фізика, бо інакше втрачає вона свій морально-етичний ефект. Тому письменники, літе-

ДАРУНОК

ЛННБУ ім.В.Стефаника

5766050

ратурознавці¹, критики, учасники різних літературно-мистецьких дискусій, сіспільно-політичних форумів постійно звертаються до критичних роздумів письменника та його оцінок як загального літературно-мистецького процесу, так і творчості конкретного художника. Різні видання останнім часом, від новостворених / "Тернопіль", "Русалка Дністрова", "Перевал" / до тих / "Київ" /, що вже зарекомендували себе, - звертаються до академіка за напутнім словом.

О.Гончар створив художні полотна, які ввійшли до золотого фонду української і світової літератури. Його творча діяльність отримала визнання і за кордоном. Так, письменника було обрано почесним доктором літератури /1992р./ Альбертського університету /Канада/. А міжнародний біографічний центр Кембріджа присудив О.Гончару почесний титул "Всесвітній інтелектуал 1992 ро у".

Це свідчить насамперед про те, що погляди О.Гончара мають активний вплив на функціонування української літератури, формування її естетичної думки, а також отримують своєрідний відгомін у творчій практиці як відомих майстрів слова, так і в молодих літераторів, знаходяться у полі зору професійних критиків. Усе це переконує нас у важливості вивчення літературно-критичного доробку митця.

Актуальність даного дослідження полягає ще й у тому, що вивчення формування, розвитку та впливу на літературний процес літературно-критичних поглядів О.Гончара дає можливість глибше й різномічно розкрити багатство його творчої палітри, осмислити місце й роль майстра в збагаченні національної культури, духовності народу.

Аналіз досліджень, присвячених творчості О.Гончара, показує, що вивчення його літературно-критичних поглядів знаходиться, по суті, на початковій стадії. Основна увага літературознавців² /О.Бабишкіна, М.Малиновської, М.Наєнка, А.Погрібного, І.Семенчука, П.Кононенка та ін./ була зосереджена на вивченні художньої творчості та її проблем. Однак неабиякий інтерес викликають статті письменника, тексти його виступів, різноманітні /есе, етюди,

1/ Див.: Пахаренко В. Духовний камертон Василя Симоненка // Слово і час. - 1993. - № 1. - С.1.

2/ Див.: Бабишкін О. Олесь Гончар. -К., 1968; Кононенко П. Особисто причетний. -К., 1936; Малиновська М. Олесь Гончар. -К., 1971; Наєнко М. Краса вірності. -К., 1981; Погрібний А. Олесь Гончар. -К., 1987; Семенчук І. Олесь Гончар - художник слова. - К., 1989.

БІБЛІОТЕКА ІМ. ГОНЧАР

ХС. АД

020229

діалоги, рецензії, вступне слово, інтерв'ю, передмови, відгуки тощо/ літературно-критичні матеріали, епістолярій. Ці дослідження допомагають зрозуміти, чому так часто О.Гончар береться за критичне перо.

У полі зору письменника не тільки література і її ділячі. Він чутливо реагує на складні суспільні проблеми часу, болять його проблеми екології - фізичної й духовної, не може зійряться він з нинішньою байдужістю людей за свою долю, злочинною безгосподарністю тих, які не поступилися місцем іншим, національним нігілізмом, моральним і матеріальним зuboжінням населення, втратою відповідальності державного керівництва, їхнім неухвтом та іншими численними хворобами нашого часу.

Критичні студії письменника характеризувалися в основному в рецензіях на книги літературно-теоретичного змісту: "Про наше письменство" /1972/, "О тех, кто дорог" /1978/, "Письменницькі роздуми" /1980/, "Чим живемо" /1991/. Дослідники¹ одноставно визнають своєрідний підхід О.Гончара в оцінці та аналізові художніх явищ сучасної і класичної літератури. Індивідуальність письменника виявляється насамперед у тому, що невід'ємною частиною його досліджень є особисті враження письменника. На це вказують М.Жулинський / "Максимум літературно-критичної інформації, об'єктивних суджень, які оживляють особисті враження, відчуття, спостереження..."² З. Фіницька / "...якось дуже особисто пише він, напри-

-
- 1/ Див.: Бурлаков С. Величний світ прекрасного // Пролор. - 1972. - № 4.; Мельник В. Слово художника // Дніпро. - 1972. - № 7; Жулинський М. Творчість, як смисл життя: роздуми над книгою "О тех, кто дорог" // Рад. літературознавство. - 1979. - № 5; Богданов В. О тех, кто дорог // Радуга. - 1979. - № 2; Филиппов Г. Возвышенность земного // Звезда. - 1979. - № 3; Фіницька З. Зоркості прочтения // Дружба народів. - 1979. - № 2; Ільницький М. З думок про велике і довгочасне // Літ. Україна. - 1960. - 28 жовтня.
- 2/ Жулинський М. Творчість як смисл життя // Радянське літературознавство. - 1979. - № 5.

клад, про Лесю Українку, співпереживаючи важкій і героїчній долі письменниці"¹.

Деякі дослідники² доводять, що в критичних статтях письменника наявний зв'язок наукового й художнього мислення, що в синтезі дає якісно нову критику / "емоційне літературознавство"/. Інші³ значну кількість критичного матеріалу митця відносять до публіцистики, яка є однією з характерних рис творчості О.Гончара.

У статтях про творчість О.Гончара є певна характеристика його літературно-критичних поглядів, але така оцінка не може претендувати на повне висвітлення проблеми й глибоке наукове обґрунтування висновків.

Спеціальних монографічних досліджень, де б розглядався критичний набуток митця, поки що немає, відсутня і сукупність оцінок його критичної творчості, хоча деякі її аспекти висвітлювались в статтях літературознавців.

Наукова новизна дослідження визначається предметом та міром вивчення проблеми. Літературно-критичні погляди О.Гончара в такому обсязі та сукупності завдань, які порушив дисертант, на сьогодні в українському літературознавстві не розглядалися. Це є перша спроба цілісно-системного аналізу критичних оцінок О.Гончара.

Аналіз ідейної спрямованості дослідницьких праць письменника, їх проблемності, жанрової специфіки, індивідуальних особливостей творчої манери митця, характер викладу та мотивації проводиться в тісному зв'язку з проблемами, що стоять нині перед українською літературою, культурою та суспільством загалом.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на конкретному матеріалі розкрити зміст й ідейну спрямованість літературно-критичних поглядів О.Гончара, показати їх зв'язок з літературним процесом і художньою творчістю письменника.

1. Финицкая З. Зоркість прочтения // Дружба народів. - 1979.

- № 2. - С. 41.

2. Дончик В. Єдність правди і пристрасі. - К., 1981. - С. 222.

3. Заверталюк Н. Життєві особливості публіцистики О.Гончара // Дніпропетровськ, 1971. - С. 127.

У зв'язку з цим дисертант ставить перед собою завдання розглянути проблему в таких аспектах:

- літературно-критичні погляди О.Гончара в контексті всього різноманіття його творчої діяльності в українській літературі;
- призначення літературно-художньої критики;
- розуміння О.Гончаром діалектики взаємозв'язку сутності і значення народності, художньої правди, гуманізму, інтернаціоналізму, змісту і форми художнього твору;
- погляд художника на проблеми традицій і новаторства в процесі розвитку літератури;
- жанрові особливості критики мистця;
- проблема природи художньої творчості у літературно-критичних роздумах письменника;
- своєрідність оцінки творчості зарубіжних письменників.

Теоретико-методологічна основа праці базується на дослідженнях з методології літературознавства, питань історії та теорії літератури, на теоретико-літературних концепціях відомих представників науково-естетичної думки сучасності та на критичних виступах О.Гончара.

Практичне застосування. Матеріал дослідження може використовуватися при вивченні літературного процесу, при читанні курсу лекцій з історії української та зарубіжної літератур, літературної критики, при підготовці спецкурсів та спецсеінарів, при поглибленому вивченні художньої майстерності Олеся Гончара.

Апробація роботи. Деякі аспекти дисертації та її висновки висвітлювались у доповідях та виступах на звітно-наукових конференціях Луцького педінституту в 1990-1993 рр., на наукових конференціях молодих учених в Київському університеті /1990-1992рр./, на республіканських конференціях, присвячених вивченню Атласу історії культури Волинської області /1991/, "Василь Стефаник і українська культура" /Івано-Франківськ, 1991/.

Структура і зміст роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури.

Зміст дисертації.

У вступі обґрунтовується вибір теми дослідження, її актуальність і ступінь новизни, мета і завдання роботи, теоретико-методологічна основа, її теоретичне і практичне значення, апробація і структура.

У першому розділі - "Роль і місце О.Гончара в сучасному літературному процесі" - основне місце відводиться оцінці й аналізу:

критико-теоретичних поглядів О.Гончара: на літературну критику, її місце і роль у літературному процесі, а також жанровій своєрідності праць письменника та роздумам майстра про природу художньої творчості.

Олесь Гончар - зоднайпер є громадянин і трибун. Незвичайній широті його громадських і духовних інтересів відповідає різнобічність його невичерпно могутнього обдарування. В особі Гончара творчо поєдналися письменник, вчений, громадський діяч. Він з однаковим успіхом виступав /і виступає/ як мислитель і публіцист, як прозаїк і поет, як літературний критик і дослідник.

Уболівання письменника за піднесення і розквіт української літератури, це одночасно уболівання за швидкий і якісний рівень зростання критики.

За Гончаром, критик - не коментатор прочитаного, він створює своє, хоч говорить про чуже і з приводу чужого. Одне слово, критику важливо зрозуміти, в якій мірі аналізований ним твір як явище мистецтва став суспільним явищем. Звідси критика, обслуговуючи художню літературу, дає справжньому творові нове життя, допомагає письменникам вибрати з гущі життєвих фактів найцікавіші, найкорисніші читачеві; читача ж водночас спрямовує на певні, справді високі літературні факти і цим виховує його естетичні та громадські смаки й уподобання.

Гончар за те, щоб критик естетично активно діяв /впливав/ на читача, продовжував ефект катарсису, запаливав дух і то не тільки через переказ ударних місць з аналізованих творів, а й "власним письмом"- емоційністю викладу, вправністю стилю, чіткістю логіки тощо. Він вважав кожного справжнього критика - передусім публіцистом у тому розумінні, що в обов'язок критика зараховує не тільки мати тверді переконання, а й уміти їх відстоювати, проводити в життя. Гончар слідом за І.Франком підкреслює, що "критика є свідомість філософська" що вона є застосуванням теорії до практики, науки до пізнання мистецтва й відображення в ньому життя.

Художня критика О.Гончара багата на самобутній авторський підхід до поставленої проблеми. Письменник вирізняється надзвичайною вимогливістю до себе та високою самокритичністю, що дає йому право з усією серйозністю оцінювати роботу працівників критичного цеху. О.Гончар виділяє **праці** тих критиків, які твердо стоять на засадах об'єктивності, принциповості, сповідують найвищий критерій - правду, а їхні праці відрізняються високим науковим рівнем, надійною аргументованістю. Ці думки майстра прози не-

одноразово звучали в його виступах, бо й сам дотримується цих же принципів.

Нині науковість критики - це вже аксіома, але інший нюанс даного питання - рівень науковості та естетики /літературна критика мусить бути... поперед усього естетична... /¹ непокоїть письменників і професіоналів-критиків, літературознавців. Шлях критики до читача, переконаний Гончар, пролягає через правильний добір і наукову достовірність фактів, неупередженість. У критиці він на перше місце виносить не емоційність думки, а інтелект з його законами й силою логіки та науковістю.

Теза письменника про науковість та громадську активність критики немнуче приведе до розуміння його творчої концепції у якій на перше місце критик висуває духовну дисципліну та суворість до себе.

У статті "На нові верхогір'я"/1970/, де йдеться про природу літературної критики, призначення та її гострі проблеми на сучасному етапі, Гончар порушує проблеми художньої майстерності, традицій і новаторства, єдності змісту й форми, реалізму, критеріїв оцінки твору, ідейності, літературного героя і створення в літературі життєво достовірного, повнокровного художнього образу. Торкається дослідник і питань тематичної різноманітності художніх творів, майстерності композиції. На ці та інші проблеми літературної критики Гончар звертає увагу і принагідно у звітній доповіді У з'їзду письменників України /"Українська радянська література напередодні великого п'ятдесятиріччя" 1966/, у статтях "Росте літературна зміна"/1979/, "Пам'яті Галини Кальченко"/1975/ та ін.

Крім названих, О. Гончар досліджує й інші проблеми. Зокрема, питання творця та його суспільної ролі. Звернувшись до історії цієї проблеми, письменник називає класиків / Г.Сковороду, І.Печуя-Левиського, І.Котляревського, Т.Шевченка, І.Франка, Лесь Українку, П.Грабовського, В.Винниченка, М.Хвильового, П.Тичину, М.Рильського та багато інших/, які через усе свою творчість пренесли світлий ідеал справжньої краси людини, ідеал бунтарської непокори й свободоловства.

Турбує критика і "настрій самозаспокоєння", який властивий окремим митцям. Він вимагає творчого неспокою, неповторюваності самого себе, нехтувати наїждженими літературними шляхами.

Подібні думки прозвучали і на зібранні творчої мелодії

І. Бровко Р.М. Избранные работы в 2 т. : Т. I. - М., 1982.

/"Прагніть задумів глибоких", 1979/, бо Гончара непокоїть те одна проблема - доля обдарованої молоді. Адже талант легше загубити, ніж його зберегти.

У порадах молодим та й у власній літературно-критичній практиці О.Гончар вимагає лакої зму, конкретності, наукової аргументації, об'єктивності витлумачень використаних матеріалів.

До широко з кола проблем, які Гончар намагається розв'язати особисто, чи поставити їх перед читачем додаться не менш важливі проблеми взаємозв'язків національної та інших літератур, а також специфіка духовного єднання, впливу. В даному разі мова йде про вплив поезії Лесі Українки на творчість скульпторки Галини Кальченко /"Пам'яті Галини Кальченко", 1975/.

Втручання О.Гончара в літературно-критичний процес засвідчує його компетентність і знання проблем критики, які її непокоїть. Зокрема, він вважає, що критика, маючи справу з живим літературним процесом, живить свою посестру - теорію літератури. Свої літературознавчі пошуки читець веде невідривно від життя, бо тільки воно, переконаний він, перевіряє на міцність бідь-яку теорію. Тому всі спостереження й висновки базуються навколо реальних інтересів людини та суспільства. Навіть така суто теоретична праця, як "На нові верхогір'я" спрямована на те, що читачеві насамперед потрібна правдива критика. Бо її пишомовність, манірність, догматизм та схоластичне не сприяють духовному росту людини.

Широкий і різноплановий жанровий діапазон літературної критики О.Гончара. Це літературно-критичні статті, есе, виступи, відгуки, діалоги, роздуми, рецензії, літературні портрети, ювілейні нотатки, некрологи, інтерв'ю, нариси тощо.

Щодо жанрових різновидів, то критики стверджують, що їх авторами, як правило, виступають не літературознавці-дослідники, а власне поети, прозаїки та драматурги. Письменник своїми працями переконливо доводить, що жанр осучаснився, але зберігає свою науково-генетичну пам'ять, свій початок і виступає носієм творчого потенціалу, мислительським кодом у літературному процесі.

Та, серед досліджень письменника знайдемо жанр статті з її різновидами. Це стаття - доповідь /про Т.Гевченка, М.Гоголя, І.Котляревського, Лесю Українку/, вступна стаття /"Вічне слово", "Биття молоді української поезії", "Тагор приходить на Україну"/, І.Крижанівський С. Так що ж таке жанр - рід, вид чи різновид.

У кн.: Проблеми. Жанри. Майстерність. - К., 1976. - С. 107.

ювілейна стаття "Людині гімн", "Чим дорогий для нас нас Ілля Чавчавадзе", "Гармонія, що в думки вироста", "Змінюються часи-Нечуй зостається"/. Статті - передмови О. Гончара в власне науковими дослідженнями. Форма цього жанру інколи змінюється й тяжіє до есеїстики, що зустрічаємо також і в Гончара. Іноді це може бути портретний нарис, як от стаття про П. Тичину чи В. Олійника.

Науково-публіцистичний аспект надає статті переваги перед іншими критичними жанрами, і ті завдання, що стоять перед жанром статті /"розкрити, проаналізувати, оцінити суттєві сторони літературно-художнього процесу, витлумачити, узагальнити, оцінити факти, події, явища; виявити зв'язки між мистецтвом і життям"/ беруться до уваги критиком. В статтях Гончара професійна вираженість оцінки поєднується з місткою образністю, соковитістю й виразністю мови, з літературними асоціаціями й ремінісценціями.

Авторська думка не обмежена рамками жанру, вона має вільний біг, а факти, події та інші аспекти проблеми підібрані лише ті, які безпосередньо привели письменника до написання статті. Висновки, подача інформації, назви статей, особисте захоплення - виявляють професійну вимогливість митця, скрупульозність і вираженість у дослідженні матеріалу.

Ювілейні статті пов'язані із знаменними датами, конкретними урочистостями. У них, як правило, основна увага зосереджена на позитивному внеску художника, митця до скарбниці культури народу.

Ювілейні статті у Гончаровому виконанні вирізняються науковим аналізом, проєкцією досвіду даного митця на сьогодення, мистецтво, культуру, мають прялий вихід на сучасність. Прикладом такої критики можуть бути статті "Відліто у вогнях душі"/1971/, "Безсмертний полтавець"/1969/, цикл ювілейних статей про Т. Шевченка, "Наша Леса"/1971/ та ін.

Ряд ювілейних статей доповнюється іншими працями, які урізноманітнюють цей жанр. Так, статті "Василь Земляк і його слово"/1993/ та "Столітній Паня"/1991/ мають прикмети літературно-критичного нарису: документальну основу, яскраву образність, ретельний підбір фактів, в центрі сюжету - герой нарису. Творчість згаданих письменників висвітлюється оглядового й значно глибше,

І. Баранов В.Н. и др. Литературно-художественная критика. - М., 1982. - С. 154.

у дослідницькій статті.

О.Гончар приділяє увагу і теорії нарису й відстоює право на його існування, говорячи, що нарис - твір оригінального жанру і, як будь-який твір може мати цілком самостійну художню вартість. До такого типу статей належать нариси про Остапа Вишню, А.Головка, Григора Тютюнника, Г.Кальченко, О.Яновського та ін.

Літературні портрети О.Гончара - поєднання різних способів, прийомів та засобів зображення, притаманним іншим жанрам: мемуарам, нарисові, літературно-критичному есе. Критик використовує в них спогади про особисті зустрічі. Образ тут яскравий, рельєфний, що відчуваєш його фізичну присутність - голос, жести, інтонацію, рух, ходу. Та найважливіше те, що особа подається не ізольовано, а на фоні суспільних, етико-моральних протиріч, які є тією основою, що формує думку, емоції, духовний світ людини. Стосується це статей, присвячених П.Тичині, О.Довженкові, М.Шолохову, М.Ауєзову, А.Малишкові, К.Сендбергу, Р.Фросту та багатьом іншим.

Не осторонь стоять у літературній критиці О.Гончара доповіді й промови /на II і III Всесоюзних з'їздах письменників /1954,1959 рр./, на V /1966/ та IX /1966/ з'їздах письменників України та інші/, основна увага в них приділяється проблемам розвитку літератури. Виступи О.Гончара відзначаються різноманітністю композиційних прийомів /розповідь, риторичні запитання, ліричні відступи/. Щоб підкреслити основну думку, автор користується засобами повторів, поетичними тропами, об'єднує окремі рядки внутрішньою римкою, ритмізує розповідь. Усі форми оповіді, прийоми зумовлені прагненням дослідника досягти найбільшої дохідливості, простоти, задушевності й наукової виваженості. А категорія часу є визначальною для оглядових статей.

У сучасній літературній критиці впевнено займає своє місце інтерв'ю-діалог, яке переросло в інформаційного жанру в художньо-публіцистичний за рахунок розширеної бесіди. Інтерв'ю набуває ознак діалогу тоді, коли судження про літературні явища, творчість митців, духовні, соціальні, політичні питання набувають власне діалогічної форми обміну думками. А проблема, що стоїть в основі розмови, містить в собі момент полемічності, без якого немислиме літературне інтерв'ю, наприклад діалог критика А.Погрібного та О.Гончара /"Поглиблювати в собі почуття синівське", квітень 1988/.

У класичному варіанті інтерв'ю провідною є точка зору респондента, то в даному разі /інтерв'ю "З високим ім'ям Кобзаря", 1993/ Гончар, як голова Комітету Державних премій ім.Т.Шевченка, втра -

зив не тільки власну думку, а й членів Комітету.

Зустрічаємо в О.Гончара й рецензії. Хоч це первинний /А.Бочаров/ жанр в системі жанрів, але в критичному вжитку митця рецензія не має такого широкого застосування, як, скажімо стаття, нариси чи есе. Виділимо кілька з них - це рецензії на книги П.Ловецького "Крізь марева степів", Г.Жура "Третя зустріч", В.Мозолевського "Скіфський степ", А.Адамовича, Я.Бриля, В.Колесника "Я із вогненного села", Т.Сікави "Очерет під вітром" та ін.

Заголовок, дібрані письменною до рецензій - один з основних чинників жанру, який є визначальним як в ідейно-тематичному, так і в оціночному плані. Наведену думку підтверджують назви рецензій: "Оцима природолуба"/1972/, на книгу П.Ловецького; "З синівської любов'ю"/1970/, на дослідження П.Жура; "Голоси вогнених сіл"/1975/, на книгу-свідчення білоруських письменників, "У поединку з вічністю"/1948/, на працю Е.Мозолевського та ін.

Цікаві й почальні зставні плани в рецензіях, наприклад, критик порівнює П.Ловецького з Арсенєвим, дослідником далекохідної тайги, з російським письменником Пришвіним.

Серед критичних праць Гончара виділяються не зовсім звичні слова-привітання, - побажання /"Слово до читачів" у журналі "Київська старовина", 1992, № 1; "Рік Миру" в "Піонері", 1986, №1; "Час благословляють у дорогу" в журналі "Чернопіль", 1991, № 1; "Перед нами є два шляхи" - "Рада", 1991, 12 вересня та ін./ . Вони цікаві насамперед своєю новизною, нестандартністю мислення автора. В них - проблеми національної преси та її здобуття, проблеми художнього слова, духовних запитів людини, стану видавничої справи в Україні. Ці слова розширюють сферу критичної діяльності письменника, доповнюють його як критика. За жанром це письменницький публіцистичний епістолярій. А своєрідність листів-привітань у тому, що написані вони на прохання редакції видання і основна частина побажання - аналіз ситуації, що склалася в країні /духовної, соціальної, політичної тощо/.

Одні дослідники /Н.Заверталюк/ всі літературно-критичні студії майстра відносять до публіцистики /"Жанрові особливості публіцистики О.Гончара", 1971/, інші /О.Килиник, В.Брюгген, П.Бурляй, І.Семанчук, М.Жулинський, М.Малиновська та ін./ розрізняють праці художньої критики й публіцистичні виступи. І те й інше зробити не просто й дати однозначну відповідь, бо дійсно спостерігаємо часто схрещення жанрів. У кожному окремому випадку потрібний диференціальний підхід.

Актуальна для О.Гончара і така проблема, як природа худож-

ньої творчості. Письменник не виділяє спеціально етапи пізнання творчості окремого митця. Він намагається осягнути її основоположні аспекти, зрозуміти й проаналізувати творчий процес. Для цього потрібен мораз індивідуальний підхід у вивченні психології творення, де крім твору письменника, необхідні ще й допоміжні фактори /доленникові записи, розповіді очевидців, особисте знайомство, мемуари, епістолярні матеріали томо/.

Досліджуючи природу художньої творчості О.Гончар насамперед звертає увагу на загальносуспільний, людинознавчий аспект у творчості конкретного митця, а звідти на його пранародні витoki духовності. Автор також акцентує увагу на зв'язкові митця з народом. Така єдність природи художньої творчості /митця і народ/ не існує без аналізу й оцінки естетичної системи художника. Цілісність такої системи формують гуманістичний, соціальний та філософський аспект світобачення /Л.Новиченко/.

Гончар не вдається до широкого зображення життєвого і творчого шляху того чи іншого письменника, всебічного аналізу художніх творів. Його найбільше цікавлять влада митців, обставини, які відіграли вирішальну роль у становленні їх характеру, манери письма, уподобань, естетичних поглядів, що і формують в основному природу художньої творчості митця.

У другому розділі - "Проблеми художньої творчості в літературно-критичних працях О.Гончара" - звертається увага на проблему спадковості, літературних традицій і новаторства в критичі письменника, досліджується оцінка критиком творчості Т.Шевченка та її місце у власній творчості Гончара, а також єдність митця і народу через проблему мови.

Проблемі традицій Гончар приділяє значну увагу, досліджуючи у першу чергу традиції вироблені класичною літературою. Постать І.Котляревського в цих літературних роздумах критика займає особливе місце - він є зачинателем української літератури, реалістичного відображення в ній життя народу. Класик перший у своїх творах звернувся до живої народної мови, що в тих історичних умовах було схоже до подриву. Гончар робить висновок, що поема І.Котляревського "Енеїда" - не рідове явище літератури, це зразок нової літератури, де він виступив проти церковності, релігійної моралі, богословських догм, схоластики навмання.

Творчість І.Котляревського з'являє собою синтез традицій, літературних асаниа, при висвітленні зв'язків між якими - на по-

верхні новаторський результат: поема "Енеїда".

Єдність новаторства й оригінальності - рідкісне сполучення, воно властиве тільки неперевершеним майстрам слова. В цьому ми переконуємося ще раз, коли беремо до рук дослідження О. Гончара про Т. Шевченка.

Процес наступництва безперервний, а традиції своєю гуманістичною наповненістю вічні, і що це закономірна об'єктивність, перекончує нас у цьому як класична література, так і сучасна. Недарма одна із статей дослідника має назву "Шевченко й сучасність" /1964 /, а виклад матеріалу підпорядкований даній проблемі.

Принесена І. Котляревським в українську літературу традиція реалістичного зображення народного життя знайшла широке застосування у творчості Кобзаря. Вона стане могутнім імпульсом і для наступних поколінь. Критик зауважує, що Шевченкова традиція народності й реалізму має незвичайну природу живучості й багатоплідності. Через творче посередництво І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, П. Грабовського та багатьох інших традиції Т. Шевченка знайшли свій розвиток уже в сучасній українській літературі.

Щоб відшукати те, що робить процес наступництва безперервним, критик спрямовує зусилля на висвітлення глибинних зв'язків між традиціями минулого й сучасності, пояснює художні злети митця.

Дослідження процесу наступництва стосовно окремого письменника породжує ряд проблем. Серед них - проблема навчительства. О. Гончар ні в одній із статей не обмовився, що в того чи в іншого художника був конкретний учитель. Він вважає, що естетична система одного письменника будується на основі досвіду багатьох митців минулого й сучасності. Наприклад, критик нагадає, що Лесь Українку формували як багата літературно-мистецька традиція, так і родина й передова тогочасна Україна. Так і пише Гончар про І. Франка і С. Васильченка, К. Білокур і Г. Кальченко, І. Козловського і А. Малишка та ін., називаючи не одне, а сукупність творчих джерел і традицій.

У дослідженнях про творчість класиків нової української літератури з ряду традицій критик висвічує ще одну - спадковість літературних традицій античності.

До визчення впливу античності на давню і нову українську літературу дослідники спочатку підходили спорадично, у зв'язку із студіюванням творчості окремого письменника. Тож про античні традиції в українській літературі маємо лише кілька досліджень. Цим займалися М. Зеров, П. Филипович, Т. Айзеншток, О. Білецький, С. Савченко, М. Майстренко та ін. Критика ж О. Гончара, у якій зачеплена

проблема традицій античності в новій українській літературі, при-
ймає уже тим, що письменник розглядає це звиче не як випадко -
вість в національному літературному процесі, а як закономірність.

Так, наприклад, у статтях про Шевченка дослідник показує ли-
ше на одне творче запозичання в поезії Кобзаря - образ Прометей.
До цього образу зверталися крім Шевченка, Лесь Українка, І. Франко,
А. Малишко, М. Гажан, І. Драч, Б. Олійник та ін.

Поціновуючи творчість майстра, нелегко визначити, де межа
традиції, а де зміст новизни, тобто власне авторське світобачен-
ня. І в такого поета, як Шевченко, наприклад, це побачити це
складніше, бо вона, традиція, так переосмислена художником слова,
що відтєнер не належить ні минулому, ні йому. В нїй закарбована
епоха, елементом якої і є новоутворена традиція, що виступає, як
сходінка в процесі наступництва літературних традицій. Це той мо-
мент, коли художники сміливо протиставляють нове віджилому, на та-
кому ґрунті й виникають новаторські твори. А на зламї мистецьких
та соціальних протиріч і відбувається утвердження раніше незнано-
го, що утворює нові традиції, стає домінантою наступництва.

Дослідження шевченкознавців, критиків, письменників свідчать
про глибоке й різнобічне вивчення творчої спадщини Т. Шевченка. Та
деякі проблеми, зокрема питання впливу Т. Шевченка, його поетико-
образної та естетичної системи на творчий процес митця залишають-
ся актуальними й понині. Тому-то, у літературознавчому доробку
О. Гончара нашу увагу привертає, у першу чергу, своєрідна оцінка
письменником творчості митця, не стандартний підхід до розуміння
світогляду, громадської позиції, врешті, інтелігентності люди-
ни через образ Т. Шевченка.

Заглиблюючись у літературознавчі роздуми Гончара, які при-
свячені життю, діяльності, літературно-художньому надбанню мит-
ців, окремим творам художників слова, майстрам оцини та пензля,
особливо хочеться звернути увагу на те, що образ Т. Шевченка при-
сутній мало не в кожному письменницькому роздумі. А якщо автор
явно й не посилається на твори Т. Шевченка, то кобзаревий дух лю-
дності, моральної чистоти, образ вірності й чесного служіння на-
родові є певним мірилом, призьком, через яку фільтрує свої думки
О. Гончар, оцінюючи глибину духовності людини в кожній дослідниць-
кій праці, спогадові, есе чи літературному портреті.

О. Гончар безпосередньо присвятив творчості Т. Шевченка стат-
ті: "Шевченко й сучасність"/1964/, "Ети йому в віках"/1964/,
"Вічне слово"/1968/, "Співєнь єднання"/1968/, "Народився, щоб ослї-
яти Україну"/1964/, "Слово на Тарасовій горі"/1964/, "Гатько

Тарас - дітям України"/1991/. Гончарова Шевченкіана доповнюється також й принагідно, в студіях над творчістю інших майстрів літератури та мистецтва.

Статті дослідника про Шевченка наскрізно пронизані ідеєю синтезу духовних першовитоків митця. Наприклад, у праці "Шевченко в сучасність" Гончар кажує, що Шевченко виріс на ґрунті української культури, її фольклорно-пісенній основі. Однак, не сприймає він ототожнення Шевченкової поезії з народнопісенною творчістю, бо творчість Шевченка, то нова мистецька якість.

Значне місце в літературній критиці О.Гончара відводиться проблемі про мову. Він не полишає спроб захистити рідну мову, переконуючи проти тотальної русифікації освіти, мистецтва народу.

Митець вдається до поступового, методичного переконання читача в красі рідної мови, її необхідності збереження, поліпшення умов вивчення через художні твори та літературно-критичні статті, усні діалоги з прихильниками свого таланту, радіовиступи тощо.

Чільне місце займає стаття "Двіє слова народного"/1976/. Вона, власна, й присвячена українській мові, її ролі, місцю, стану функціонування, проблемі існування, державності, розвитку тощо. В ній О.Гончар поставив питання професійної підготовки письменників, збереження фольклорного багатства мови, народної думки, вірування, шляхів взаємовпливу через перекладну літературу. Критик застерігає від мовної сірості й вчить дорожити естетичними законами рідної мови. Він поціновує мовотворчі процеси, звертає увагу на проблему дитячого мовлення.

Гончар пригадує, що інтелігенції /"Столітній Панч", 1991/, письменникам належить первинна роль у захисті мови, культури. Серед найперших авторитетів критик називає Л.Курбаса й М.Куліша, М.Хвицького й П.Панча, О.Довженка і Ю.Яновського, З.Тулуб і Б.Антоненка-Давидовича та ін.

У 80-х роках виступи О.Гончара були спрямовані на пробудження національної свідомості, на спробу відвернути катастрофу, що насувалася на українську культуру та намагання вивести рідну мову з убіччя імперії на шлях суверенної держави. З цього приводу Гончар виступає на IX Міжнародному конгресі /1983/ славістів у Канегі /"Слово на Тарасовій горі"/, де акцентує на виїзтовості української літератури у плані її переслідування, цькування, винищення та на IX з'їзді письменників України /1986/, де вперше широкі обговорювалися проблеми національної культури, літератури, мови.

Виступ письменника "жити за законами правди" /1967/ зримо перегукується з основними положеннями роману "Собор". У ньому Гончар піднімає проблему зневіги до національного, зокрема, тоді, говорить про відрізня, яким і судить прокизає спільство.

У статтях "То звідки ж явилась Звізда Полни?", "Женонки незвиченості" /1969/, "Навій мові - жити!" /1969/ та ін. автор відзначає спільність мовної проблеми з екологічною. Проблема мови не може бути особною. Вона - ланка з суцільного ланцюга проблем, які поставили перед державою.

У III розділі - "С.Гончар - дослідник творчості зарубіжних письменників" - простежується особливий інтерес письменника до літературного процесу минулого, так і сьогодення інших країн світу. Так, у виступі на Пленумі спілки письменників України /1970/, митець закликав до уважливого ставлення й більшого висвітлення процесів, що відбуваються у світовій літературі. Ці постанови письменник особисто активно реалізує в літературно-критичних працях "Сини Америки" /1955/, "Читаючи японського автора" /1963/, "Берег його дитинства" /1963/, "Солоховські висоти" /1975/, "На землі Камоенса" /1987/, "Чим дорогий для нас Ілля Чавчавадзе" /1987/, "Горі приходять на Україну" /1990/, "Здоров будь, Пушкін мій" /1987/ та ін.

Народність - той чинник, який є найвагомішим критерієм для С.Гончара в оцінці здобутків зарубіжних письменників. Глибока проникливість у досліджуваній письменником матеріал допомагає йому зрозуміти митця й побачити через конкретну долю духовно багатий народ. Заради якого страждав, наприклад, Камоенс /"На землі Камоенса"/, але який з гордістю заявляв, що він трудився для слави свого народу. Гончар пише про епоху, в якій жив Камоенс, ренесансні традиції й новаторство лірики поета - мореплаця. Автора притягує філософська насиченість твору, легендарність й великість Камоенса. Порівнює "Лузіади" Камоенса з поемами Гомера та Овідія, Шевченка, чим підкреслює довершеність, цінність, безперервність літературні традиції і процесу загалом.

Дослідження про Камоенса засвідчує високий професіоналізм критика: фундаментальність аналізу твору, глибину знань, проникливість у матеріал, зваженість висновків.

Ті ж якості дослідника літератури продемонстрував С.Гончар, пишучи про Захарія Станку /"Пам'яті Захарія Станку", 1974/, де продовжив тему - народ і митець; у літературній розвідці про Р.Тарора /"Горі приходять на Україну"/, в якій за допомогою образної символіки зримує постав перед нами геній Р.Тарора й духовна велич індійського народу.

Дещо в іншому дослідницькому юпочі витриманий нарис про датського письменника М.Андерсена-Нексе /"Берег його дитинства"/, в якому митець зупиняється на таємниці безсмертя справжнього художнього твору та імені його автора.

О.Гончар також звертається до літератури антимілітаристського звучання. Це передмова до роману італійського письменника К.Мала - парте "Капут" /"Всесвіт", 1972, №12/ та стаття "Читаючи японського автора" про роман Т.Ісікави "Очерет під вітром". Критик тивчає п.облеми: людина і народ у війні, вибору, дружби і взаєморозуміння між народами, миру, любові, добронормдності сім'ї та ін. Проблеми, які зачіпає Гончар у зарубіжних авторів, мають безпосередній відгук у нього в українській літературі.

Подорожні нотатки Гончара й враження від поїздки до Америки 1955 року вилились у нарис "Сини Америки". Критик тут розповідає про класиків американської літератури /Карла Сендберга і Роберта Фроста/, роздумує над проблемами /людина і суспільство, експлуатація дитячої праці і травматизм дітей, безробіття/ у творчості зарубіжних майстрів.

Значну частину статей Гончар присвятив зарубіжним письменникам, які до 1991р. /до розпаду СРСР/ були об'єднані ідейно, політично, територіально, творчим методом тощо. Серед письменницького загалу дослідник вихоплює ті постаті, творчість яких викликає не буденну зацікавленість й певним чином пов'язана з Україною. Що стосується красного письменства так званого "радянського" періоду /1917 - 1991/, то критик виділяє тих мтців, які духовно й естетично близькі йому, кого він пошановує за непоступність правдою, творчими принципами, інтелігентність. Серед них - Л.Толстой, Ф.Достоевський, М.Шолохов, І.Чавчавадзе, М.Тихонов, М.Горький, Ч.Айтматов, Д.Смуул, М.Ауєзов та ін. О.Гончар у першу чергу виділяє гуманістичний пафос, силу правди, народність, національну своєрідність, проблематику творів зарубіжних авторів.

Дослідження про зарубіжних письменників показали, що О.Гончар досконало знає літературу; наприклад, Індії, Японії, Росії чи Америки. Він вільно орієнтується у світовому літературному процесі.

У висновках зазначається, що літературно-критичні праці О.Гончара є самобутнім помітним явищем в нашій літературі і мають безперечний вплив на розвиток сучасного літературного процесу, наукової думки.

Статті митця вражають глибиною думки та ерудиції, силою наукової аргументації і переконливості. Його дослідження цінні для нас не лише науковими характеристиками певних художніх творів, письменників, не тільки глибоким проникненням у суть речей, а й чаруючим

мистецтвом викладу, умінням проникливо і задушевно донести до читача свою думку.

Цікаві за своєю формою праці О.Гончара відзначаються яскравими образними засобами, багатством художніх прийомів і мовних конструкцій. Думка письменника охоплює найактуальніші проблеми нашого життя, національної культури, рідної мови, що зумовлює актуальність і важливість досліджень.

Гончар оперує десятками імен вітчизняних та зарубіжних літераторів, демонструє свої глибокі знання літературного процесу в Україні, Росії, Західній Європі, а водночас точність і зvivіреність оцінок окремих літературних явищ, фактів і персоналій. Будь-який літературний факт, явище Гончар розглядає на широкому історико-літературному тлі, вдаючись при цьому як до даних суспільствознавчих наук, так і до світового мистецтва й культури загалом.

Ніколи й ніде О.Гончар не фальшує літературних фактів, не робить узагальнень, не малює на те підстав, не нав'язує нікому власної думки. Головним принципом, яким він звик керуватися, є правдивість і художність змальованого, той пафос, що проймає творчість чи окремий літературний твір, підпорядковує собі форму.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях:

- 1.Творчість зарубіжних письменників в оцінці Олесь Гончара// Дослідження з філології:Зб.наук.праць.- К.: НК БО. - 1992.-С.17-22.
- 2.Русские писатели в оценке укр.литераторов:О.Гончар о Гоголе // Новые подходы к изучению рус.лит. в курсе лит. народов мира: Методические рекомендации учителям.-Луцьк,1993.-С.98-102.
- 3.Могутня сила духовна:О.Гончар про Стефаніка//Дасиль Стефанік і укр.культура:Тези.-Івано-Франківськ.-1991. - С. 32-34.
- 4.Олесь Гончар на Волині//Тези республ.конф. по Атласу історії культури Волинської області.-Луцьк,1991. - С.77-78.
- 5.Олесь Гончар - літературний критик і публіцист// Мат.ХХХІІІ наук.конф. професорсько-викл. складу інст.-Луцьк,1992.-С.193.
- 6.Проблема національної мови в критиці Олесь Гончара//Мат.ХХХІХ наук.конф. професорсько-викл. складу і студентів інституту.-Луцьк, 1993, - С. 302-303.
- 7.Олесь Гончар про традиції античності в українській літературі // Мат. ХХХІХ наукової конференції професорсько-викладацького складу і студентів інституту. -Луцьк, 1993. -С. 304-305.
- 8.Творчість Т.Шевченка в оцінці Олесь Гончара // Дослідження з філології: Зб. наук. праць. -К.: НК БО. - 1993. - С. 43-51.

Handwritten signature

Здано у виробництво 21. 10. 93.
Формат 60 x 84/ 16. Папір друк. № 2.
Офсетний друк. Друк. арк. 2.
Тираж 100, зам. 3313.
Волинська обласна друкарня
263010 м. Луцьк, пр. Болі, 27.

479281

3-5766050

AV 126.809